

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

ЛИМАН СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ

УДК 94 (100) "653" : 930.1 (477) "1804/1885"

**СЕРЕДНЬОВІЧНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ЗАХІДНОЇ, ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ
ЄВРОПИ: ДОСВІД ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
(1804 – ПЕРША ПОЛОВИНА 1880-х рр.)**

07. 00. 02 – всесвітня історія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Харків – 2010

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківській державній академії культури Міністерства культури і туризму України

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
Сорочан Сергій Борисович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, завідувач кафедри
історії стародавнього світу та середніх віків

Офіційні опоненти : доктор історичних наук, професор
Болгов Микола Миколайович,
Белгородський державний університет (Російська Федерація),
завідувач кафедри всесвітньої історії

доктор історичних наук, професор
Дятлов Володимир Олександрович,
Чернігівський педагогічний університет імені
Т. Г. Шевченка, проректор з наукової роботи, професор
кафедри всесвітньої історії

доктор історичних наук, професор
Каплін Олександр Дмитрович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, професор кафедри
історіографії, джерелознавства та археології

Захист відбудеться 19 лютого 2010 р. о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64. 051. 10 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, площа Свободи, 4, аудиторія V-58.

З дисертацією можна ознайомитися в Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, площа Свободи, 4.

Автореферат розісланий 12 січня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є. П. Пугач

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Середньовічний світ є унікальним і різноманітним. Безупинно мінливий і динамічний, він постає під пером хроністів як арена запеклої боротьби особистих інтересів, соціальних і політичних груп, різних країн і народів, конфесій і континентів. Створений середньовічними авторами наратив визначив як конкретно-наукові, так і цивілізаційні підходи вчених в інші періоди історії.

Час особливо наполегливого пошуку нашої соціокультурної альтернативи – XIX ст. Століття розквіту вітчизняної цивілізаційної думки. Справжнє «століття історії» та її окремих напрямів. Століття, коли вітчизняна історична наука, як ніяка інша, зазнала сильного впливу породжених Заходом ідей. При цьому традиційно актуальним в інтелектуальному житті України та всієї Російської імперії залишалося питання: чи належать вони Європі у зв'язку зі спробами Заходу ототожнювати Європу лише з романо-германською її частиною.

Саме XIX ст. різко активізувало суспільний і науковий інтерес до середньовічного минулого Старого континенту. На відміну від попередніх періодів, коли представники Відродження й Просвітництва зображували середньовіччя переважно чорними фарбами, нове століття ознаменувалося безпрецедентними дослідницькими успіхами, більшою науковою об'єктивністю, історіософськими та літературними симпатіями до середньовіччя, відмовою від багатьох поверхових суджень і узагальнень ідейних ненависників феодалізму. Водночас досвід феодальної Європи мав велике значення для кріпосницької Російської імперії, яка протягом XIX ст. поступово стала одним із визнаних центрів європейської і світової медієвістики. Очевидним був пошук історичних аналогій. Проте цей пошук здійснювався в контексті цивілізаційних проблем.

Визнаними центрами медієвістики Російської імперії XIX ст. стали вищі навчальні заклади її українських земель. Тому актуальність теми дослідження зумовлена перш за все назрілою потребою осмислення та узагальнення досвіду розвитку раннього етапу медієвістики (1804 – перша половина 1880-х рр.) на цих територіях. На відміну від пізнього (друга половина 1880 – 1917 рр.), ранній етап медієвістики в Україні ще ніколи спеціально не розглядався. Крім того, всі локальні звертання в цьому напрямі робилися із застосуванням виключно історіографічних методів досліджень, тоді як фундаментальне вивчення розвитку медієвістики неможливе без аналізу середньовічних історичних джерел.

Наукове осмислення медієвістами України уроків історії дозволить враховувати досліджений ними досвід взаємин цивілізацій Західної, Центральної і Південно-Східної

Європи. Такий підхід уявляється особливо актуальним у зв'язку з пошуками Україною свого місця в цивілізаційному просторі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалася на кафедрах книгознавства та фондознавства й історії України та музеєзнавства (з 2008 р. – музеєзнавства та пам'яткознавства) Харківської державної академії культури відповідно до кафедральної наукової теми «Проблеми середньовічної, нової та новітньої історії країн Європи».

Метою роботи є всебічний комплексний аналіз історії вивчення середньовічної епохи у вищих навчальних закладах і науково-історичних товариствах українських земель Російської імперії на ранньому етапі розвитку медієвістики (1804 – перша половина 1880-х рр.), проблеми якої досліджувалися в епоху розквіту історичної думки з урахуванням актуальності цивілізаційних проблем.

Поставлена мета зумовила вирішення наступних **завдань**:

- проаналізувати стан і ступінь дослідження проблеми у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі;
- виявити ступінь відповідності висновків, яких дійшли у своїх дослідженнях медієвісти, реальному змістові середньовічних історичних джерел;
- визначити процес зародження і періодизацію розвитку медієвістики;
- реконструювати організаційні основи медієвістики, процес підготовки фахівців і генераційних змін;
- охарактеризувати комплекс політичних та ідеологічних факторів формування поглядів медієвістів України, суспільну затребуваність їхніх розробок;
- простежити особливості й еволюцію ідейно-методологічних основ творчості вчених;
- з'ясувати основні тенденції, напрями, тематику й особливості досліджень з історії західноєвропейського, слов'янського і візантійського середньовіччя;
- визначити внесок медієвістів України в розвиток загальноросійської та світової історичної науки;
- виявити базові елементи парадигм цивілізації в працях медієвістів;
- оцінити трактування медієвістами загального й особливого в розвитку цивілізацій Західної, Центральної і Південно-Східної Європи з точки зору перспектив їхнього подальшого співіснування.

Об'єктом дослідження в дисертаційній роботі є середньовічна історія Західної Європи, Візантії і зарубіжних слов'янських народів з V до середини XVII ст., специфіка індивідуальної свідомості й суспільно-історичної думки в середньовіччі і європейській науковій літературі XIX ст.

Предмет дослідження – зародження, становлення, особливості вивчень в Україні історії середніх віків як складової російської і світової медієвістики.

Хронологічні рамки дослідження – 1804 – перша половина 1880-х рр. Вони охоплюють перший (ранній) етап розвитку дореволюційної медієвістики в Україні від заснування в 1804 р. першого з університетів українських земель Російської імперії – Харківського – до середини 1880-х рр., що стали певним рубежем не лише в історії вітчизняної історичної науки, але й в історії нашого суспільства у зв'язку із загальними консервативними змінами в країні, новими політичними орієнтирами, прийняттям нового університетського Статуту 1884 р., безпрецедентною зміною поколінь медієвістів протягом першої половини 1880-х рр., очевидною кризою слов'янофільства після 1885 р., остаточною методологічною перемогою позитивізму.

Територіальні рамки дослідження – українські землі Російської імперії, у яких були відкриті вищі навчальні заклади, що стали центрами розвитку вітчизняної медієвістики: Харківський університет, Університет Св. Володимира в Києві, Новоросійський університет в Одесі, Історико-філологічний інститут князя Безбородько в Ніжині, Київська духовна академія.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що це перше комплексне історичне дослідження, присвячене окремому (ранньому) етапу медієвістики в Україні; в дисертаційній роботі вперше розглядається вся наукова спадщина її представників, зокрема багатьох раніше не відомих і незаслужено забутих учених; шляхом історико-порівняльного аналізу встановлено, що не всі висновки медієвістів України, які містяться в їхніх дослідженнях, відповідали змісту середньовічних джерел, хоча сам ступінь відповідності цих джерел ключовим висновкам досліджень можна оцінити як дуже значний (на рівні більше 85% від відомого на той момент наративу); спростовується існуюче уявлення про медієвістику, як про «чисту науку» і встановлюється її більша, ніж передбачалося раніше, залежність від суспільно-політичних й ідеологічних факторів; формування концептуальних побудов багатьох медієвістів пропонується трактувати як закономірний підсумок досліджень зарубіжного середньовіччя, здійснюваний в епоху розквіту історичної думки з урахуванням актуальності цивілізаційних проблем; уперше запропонована й обґрунтована періодизація медієвістики в українських землях Російської імперії; до наукового обігу введені нові джерела, як опубліковані, так і неопубліковані; виявлена специфіка медієвістики в кожному вищому навчальному закладі України; показані роль і місце науково-історичних товариств у вивченні й поширенні знань про середньовічну історію; реконструйована вся система підготовки кадрів медієвістів; показано, що, незважаючи на значні теоретичні запозичення в західноєвропейських авторів, у цілому цивілізаційні підходи медієвістів України були витримані в антизахідному дусі, а одним із ключових підсумків досліджень став висновок про відсутність єдиної цивілізації, про закономірне протистояння

Західного католицького і Східно-православного світу; виділено країнознавчі інтереси і ключові напрями досліджень медієвістів (політичний, соціально-економічний, правовий, церковно-історичний, культурологічний); розширені й узагальнені уявлення про всі реальні вектори досліджень учених, відомих раніше в історичній науці лише по окремих аспектах їхньої діяльності; спростовується поширене в історичній науці твердження про те, що інтерес до соціально-економічних аспектів середньовічної історії виникає лише в другій половині XIX ст. у зв'язку з успіхами позитивізму, і наведені приклади більш ранніх звертань до зазначених проблем; на підставі залучення нових джерел зрушується на чверть століття раніше реальний початок досліджень в Україні однієї з ключових проблем медієвістики – Кирило-Мефодіани; в дисертаційній роботі запропоновані нові рішення чи уточнення багатьох теоретичних і конкретно-історичних питань (понятійний апарат, зокрема обґрунтованість хронологічних рамок середньовіччя; сутність, зміст і сфера застосування терміна «медієвістика»; реальний початок досліджень з історичної іспаністики; неправомірність наукової інерції вважати епоху кінця 1840 – початку 1850-х рр. згубною для історії медієвістики тощо); систематизовані досягнення медієвістів України з вивчень трьох головних геополітичних регіонів епохи середньовіччя: Західної Європи, Слов'янського світу, Візантії; критично переглянуто обсяг, напрями і зміст досліджень медієвістів України з урахуванням їх внеску в загальноросійську і світову історичну науку; доведено, що переважна більшість праць медієвістів України корелюється з концепціями сучасних учених.

Практичне значення дисертації визначається її висновками і науковою новизною. Воно полягає в тому, що матеріали дисертації використовуватимуться й вже використовуються при розробці загальних і спеціальних курсів лекцій, підручників і посібників з історії середніх віків, зарубіжних слов'янських народів, Візантії, історії окремих вищих навчальних закладів і наукових товариств України, персоналій, краєзнавчої роботи тощо. Дисертаційне дослідження може стати частиною узагальнюючої колективної праці з історії української медієвістики, славістики, візантиністики й історії історичної науки в Україні в цілому.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації викладено на 27 наукових конференціях і симпозиумах, переважна частина яких мала статус міжнародних: «Вивчення всесвітньої історії в Україні: традиції, сучасний стан та перспективи» (Чернігів, ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка, 17–18 жовтня 2002 р.); «VIII Сумцовські читання» (Харків, ХІМ, 12 квітня 2002 р.); «Інформаційно-культурологічна та мистецька освіта: стан і перспективи» (Харків, ХДАК, 12–13 жовтня 2004 р.); міжнародна наукова конференція «Історія та культура Болгарії в особах і образах» (Харків, ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 6–7 жовтня 2005 р.); «VI науково-практична конференція «Людина, культура, техніка», присвячена 75-річчю Харківського національного аерокосмічного університету «ХАІ» (Харків, 26–27 квітня 2005 р.); «VI Конгрес

україністів» (Донецьк, 2005 р.); «III Иоасафовские чтения» (Белгород, Белгородский государственный университет, 21–22 декабря 2005 г.); «VII Читання пам'яті проф. П. О. Каришковського» (Одеса, Одеський національний університет, 10–12 березня 2006 р.); «IV Дриновські читання «Харківська школа болгаристики та візантинознавства: минуле, сьогодні, майбутнє» (Харків, ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 28 лютого – 1 березня 2006 р.); міжнародна наукова конференція «Краєзнавство і учитель – 2006» (Харків, ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 28 лютого 2006 р.); «Північне Причорномор'я і Крим в добу середньовіччя (XIV–XVI ст.)» (Кіровоград, КДПУ ім. В. Винниченка, 20–22 квітня 2006 р.); «III міжнародний семінар «Проблеми всесвітньої історії: Держава і суспільство в історичній ретроспективі» (Чернігів, ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 18–19 травня 2006 р.); «VII Багаліївські читання» (Харків, НУА, 7 листопада 2006 р.); міжнародний науковий семінар «Мир Візантії» (Белгород, БГУ, 27–28 жовтня 2006 г.); міжнародна наукова конференція «Краєзнавство і учитель – 2007» (ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 28 лютого 2007 р.); міжнародна наукова конференція «Х Слобожанські читання» (ХХМ, 21–22 вересня 2006 р.); «VIII міжнародна науково-практична конференція «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті» (Харків, НАУ ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 24–25 квітня 2007 р.); міжнародна конференція «Історія археологічних досліджень у північно-західному Причорномор'ї» (Одеса, ОНУ ім. І. І. Мечнікова, 3–4 вересня 2007 р.); «V Дриновські читання «Російсько-турецька війна 1877-1878 рр. та історична доля болгарського народу» (Харків, 25–27 жовтня 2007 р.); наукова конференція «Культура та інформаційне суспільство XXI ст.» (Харків, ХДАК, 24–25 квітня 2007 р.); «XIV Сумцовські читання. Матеріали конференції «Музей і сучасність: актуальні проблеми музейної діяльності» (Харків, 18 квітня 2008 р.); міжнародний науковий семінар Центру болгаристики та балканських досліджень ім. М. Дринова (Харків, ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 17 травня 2008 р.); «X Астаховські читання «Історіографія в міждисциплінарному просторі» (Харків, ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 6–7 червня 2008 р.); «XV Сумцовські читання, присвячені 155-й річниці академіка М. Ф. Сумцова» (Харків, ХІМ, 17 квітня 2009 р.); «IX Кирило-Мефодіївські читання» (Харків, ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 22 травня 2009 р.); «VI міжнародний науковий семінар «Європейське суспільство в епоху Середньовіччя та раннього Нового часу (V–XVIII ст.)» (Чернігів, ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 23–25 вересня 2009 р.); міжнародний симпозіум «Харківський університет і серби» (29–30 вересня 2009 р.).

Особистий внесок здобувача. Більшість наукових публікацій (45 з 58), що відбивають результати дослідження, виконано самостійно. У співавторстві опубліковано 13 праць. Особистий внесок у наукових працях, опублікованих зі співавторами, складає: 1) Лиман С. И. Византия в трудах историков украинских земель Российской империи в 1804–1874 гг. / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // *Stratum-plus*. – СПб.; Кишенёв; Бухарест; Одесса, 2003–2004. –

Вып. 5.: Мастера средневековья. – С. 485–508. – **90 %**; 2) Лиман С. И. Византийская империя в трудах историков Харьковского университета (1804–1885 гг.) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Східний світ. – 2006. – №1. – С. 71–86. – **85 %**; 3) Лиман С. И. Візантія і Русь у працях істориків українських земель Російської імперії в 1804–1874 рр. / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Слов'янські обрії. – К., 2006. – Вып. 1. – С. 471–478. – **80 %**; 4) Лиман С. И. Харьковский период научно-педагогической деятельности Александра Петровича Зернина (1821–1866) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Вісник Харківськ. нац. ун-ту. – №762. – Сер.: Історія. – Вып. 39. – Х., 2007. – С. 239–251. – **90 %**; 5) Лиман С. И. История изучения Византии в южных губерниях Российской империи (1804–1874 гг.) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Вестник Православного Свято-Тихоновск. гуманитарного ун-та. – М., 2007. – Сер. II: История. История Русской Православной Церкви. – Вып. 4 (21). – С. 7–52. – **90 %**; 6) Лиман С.И. Деятельность императора Юстиниана I в оценках исследователей украинских земель Российской империи (1804–1885) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Власть, общество и церковь в Византии : сб. науч. статей. – Армавир, 2007. – С. 239–257. – **85 %**; 7) Лиман С. И. История Византии в творчестве киевского профессора Ф.А. Терновского (1838–1884) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Мир Византии : материалы междунар. науч. семинара. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2007. – С. 182–193. – **90 %**; 8) Лиман С. И. Византийская империя в трудах историков Харьковского университета (1804–1917) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Дриновський збірник. – Х.: Софія, 2008. – С. 51–68. – **90 %**; 9) Сорочан С. Б. Ф. А. Терновский (1838–1884) – исследователь истории Византии / С. Б. Сорочан, С. И. Лиман // Научные ведомости Белгородск. гос. ун-та. – Сер.: История, политология, экономика. – Белгород, 2007. – №1 (32). – С. 11–19. – **85 %**; 10) Лиман С. И. Византия в трудах историков Новороссийского (Одесского) университета (середина 60-х – первая половина 80-х гг. XIX в.) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Дриновський збірник. – Харків-Софія, 2009. – Т. 3. – С. 308–326. – **90 %**; 11) Лиман С. И. Виктор Иванович Григорович как византинист: херсонско-одесский период его научно-педагогической деятельности (1864–1876) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – №852. – Сер. Історія. – Вып. 41. – Х., 2009. – С. 293–303. – **90 %**; 12) Лиман С. И. Харьковский период научно-педагогической и общественной деятельности Марина Дринова. Критическое прочтение источников / С. И. Лиман, С. Ю. Страшнюк // Сборник по случаю 170-годовщины от рождения на проф. Марин Дринов / Българска Академия на науките; Институт по история. – София, 2009. – С. 52–71. – **60%**; 13) Лиман С.И. Византия в трудах историков украинских земель Российской империи в 1874–1885 гг. / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Stratum plus. – СПб.; Кишенёв; Одесса; Бухарест, 2005–2009. – Вып. 5. – С. 500–523. – **90%**.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображені в 62 авторських публікаціях: індивідуальній монографії, 4 навчальних посібниках, 33 статтях у фахових виданнях, 24 статтях і матеріалах наукових конференцій загальним обсягом більше 80 д. а.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, поділених на 20 параграфів, висновків, додатків, списку використаних джерел та літератури. Обсяг основного тексту дисертації – 387 стор. Список використаних джерел і літератури налічує 1761 найменувань (144 стор.). Загальний обсяг дисертації – 539 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, указано на її зв'язок із науковими програмами, визначені мета, завдання, об'єкт, предмет, хронологічні та територіальні рамки, наукова новизна, практичне значення дисертації, рівень її апробації, особистий внесок здобувача в розробку наукової проблеми та структура тексту.

У першому розділі «**Історіографія проблеми, джерела та методи дослідження**» аналізуються історіографія та наявна джерельна база, розглядаються теоретичні основи та методи дослідження.

Історіографічний огляд. Вивчення історії медієвістики в Україні мало особливості в різні періоди розвитку науки (*дореволюційний, радянський і пострадянський*).

У *дореволюційний період* спостерігаються перші епізодичні спроби позначити інтерес деяких істориків України до вивчення проблем зарубіжного середньовіччя. Ці спроби висвітлені, насамперед, у рецензіях і меморіальній літературі, присвяченій окремим медієвістам, а також у ювілейних виданнях з історії вищих навчальних закладів. Водночас у деяких ювілейних і біографічних публікаціях, присвячених окремим представникам медієвістики, простежено життєвий шлях й історичні погляди вчених, що перебували біля витоків своєї науки в університетах Харкова, Києва, Одеси. А. С. Лебедев розглядав зміст деяких публікацій А. А. Дегурова, М. П. Істомін – головні праці П. О. Терновського, Є. М. Петров – дослідження І. В. Лучицького з соціальної історії Франції в епоху релігійних воєн, а В. П. Бузескул у публікаціях про В. Ф. Циха і М. М. Луніна частково навів зміст їхніх втрачених лекцій.

Показником зростаючого значення вітчизняної історичної науки стала поява на рубежі XIX–XX ст. перших узагальнюючих історіографічних нарисів славистів О. О. Кочубинського, О. М. Пипіна, О. І. Соболевського, І. В. Ягича, В. А. Францева. В них розглядалися деякі праці з історії зарубіжного слов'янського середньовіччя І. І. Срезневського, О. Д. Воронова, В. О. Більбасова, І. М. Даниловича, П. О. Лавровського.

Незважаючи на суб'єктивізм авторів, вони намітили загальні контури розвитку різних напрямів загальноросійської історіографії, переважно славістики, однак за дужками в дореволюційний період залишилася узагальнююча оцінка розробки історії Західної Європи й Візантії.

Головний позитив *радянської* історіографії в галузі вивчення медієвістики – поява узагальнюючих праць з історії історичної науки. На відміну від дореволюційного періоду, ці праці, незважаючи на відверто класовий підхід і вибірковість, відбивали основні етапи і персоналії не тільки загальноросійської славістики (наприклад, біобібліографічний словник і колективна монографія «Слов'янознавство в дореволюційній Росії»), але і значення досліджень з історії Західної Європи. В цих виданнях медієвістам України приділялися відверто периферійні позиції. У першій радянській узагальнюючій праці «Загальна історія та її представники в Росії в XIX – початку XX ст.» її автор В. П. Бузескул структурно не виділив медієвістику в Україні і не виокремив її з інших розділів загальної історії. Відомості про дослідження сімнадцяти медієвістів України є переважно бібліографічними, уривчастими. Така вибірковість властива й багатотомним «Нарисам історії історичної науки в СРСР». У них відбиті основні віхи творчості лише деяких медієвістів України (М. М. Лунін, О. Д. Воронов, Ф. І. Леонтович, Т. Д. Флоринський тощо). В узагальнюючій праці О. Л. Вайнштейна і посібнику О. В. Гутнової, присвячених історії світової медієвістики, схематично й анатаційно позначена наукова спадщина лише деяких учених України (М. Н. Петров, В. О. Більбасов тощо). Головна увага в цих публікаціях приділялася діяльності І. В. Лучицького. При цьому найменш успішно в радянській історіографії узагальнювалися результати діяльності вчених України в галузі візантиністики (Г. Л. Курбатов).

Публікації з історії медієвістики в окремих університетах були ювілейними, що істотно регламентувало їхній обсяг (В. О. Маркіна, Т. П. Брянцева, О. П. Крижанівський, А. І. Митряев, Ю. О. Голубкін, С. І. Лиман). Водночас у радянській історіографії творчість деяких медієвістів почали розглядати в спеціальних, зокрема монографічних, дослідженнях, присвячених окремим проблемам. У працях П. Ф. Лаптіна, що містять аналіз досліджень громади, указувалося на значення робіт М. Н. Петрова про Т. Мюнцера й І. В. Лучицького про іспанські бегетрії. Цей же вектор наукової спадщини М. Н. Петрова й інший напрям творчості І. В. Лучицького – історія французької Реформації і Громадянських воєн – розглядалися Б. Г. Вебером. У монографії О. О. Чекалової «Константинополь у VI ст. Повстання Ніка» порушено питання про роль В. К. Надлера в колі робіт про це повстання. Розробка історії італійських колоній у Причорномор'ї зумовила звертання В. В. Бадян, С. П. Карпова, С. А. Секіринського, Н. П. Соколова, А. Л. Якобсона до результатів наукових розвідок деяких попередників з Одеського товариства історії

та стародавностей. Масштабнішим було залучення Л. П. Лаптевою змісту праць В. К. Надлера, В. О. Більбасова, О. Ф. Вертеловського, як частини загальноросійської історіографії гуситського руху.

Радянській історіографії властива еволюція від коротких, зокрема меморіальних заміток, присвячених деяким медієвістам України, до публікацій спеціальних біоісторіографічних статей, великих нарисів і монографій. Зрозуміло, цей інтерес викликала творчість таких великих учених як І. В. Лучицький, М. М. Любич, М. Н. Петров. Найбільш значимий – досвід дослідження в радянській біографістиці наукової спадщини М. С. Дринова (Л. В. Горіна, А. І. Митряєв, О. М. Сурков), І. І. Срезневського (М. Ю. Досталь, Г. І. Ліпатнікова), Ф. І. Успенського (В. П. Бузескул, Б. Т. Горянов). У цілому, радянська наука демонструвала класовий підхід в оцінках досліджень медієвістів України й обмежувалася вивченням творчості лише деяких з них.

Пострадянський період науки істотно відрізнявся від попередніх. Нові суспільно-політичні й наукові потреби незалежної України, демонтаж радянських ідеологічних домінант, інтерес до раніше закритих проблем доповнювалися посиленням значимості людського фактора в історіографічних дослідженнях, зростанням значення краєзнавчого вектора і необхідності аналізу шляхів й історії інтеграції національної науки в європейську і світову.

Найпомітніше нові наукові досягнення виявилися в біографістиці, яка з 90-х рр. вийшла на інтенсивний дисертаційний рівень. Західноєвропейський вектор досліджень – це, насамперед, кандидатські дисертації, присвячені науковій спадщині М. Н. Петрова (М. К. Кеда), І. В. Лучицького (Н. А. Логунова), В. Я. Шульгіна (Р. П. Левинец), а також статті про основні віхи творчості М. М. Луніна (Ю. О. Голубкін і Г. С. Голубкіна), В. К. Надлера (Т. Г. Гончарук, О. Д. Каплін), Ф. Я. Фортинського (Н. Г. Подаляк) тощо. Ще активніше в сучасній українській біографістиці вивчається наукова спадщина славістів, переважно представників київської історичної школи. Це дисертації про науково-освітню діяльність М. Ф. Владимирського-Буданова (Ю. М. Шемета) і М. П. Дашкевича (А. І. Чуткий) і публікації недисертаційного формату, присвячені науковій спадщині Н. Д. Іванишева (В. І. Андрейцев і В. А. Короткий), О. О. Котляревського (М. О. Рудь), Т. Д. Флоринського (Т. О. Щербань, В. І. Яровий). Серед візантиністів України донедавна найбільший інтерес викликала творчість Ф. І. Успенського (Ф. О. Самойлова і Т. О. Щербань). Поряд з іншими дослідниками України, української діаспори, Росії, далекого зарубіжжя (Ю. Ф. Іванов, М. Лабунька, Л. Мінкова, Л. В. Таран тощо), ці праці розширили обрії біографістики, збільшивши і конкретизувавши масив знань про окремих медієвістів. Разом з тим, сучасна українська й зарубіжна біографістика, відкинувши радянський партійно-ідеологічний підхід, стає все менш критичною, зосереджується майже виключно на заслугах учених, що найбільшою мірою властиве статті С. М. Погодіна про І. В. Лучицького.

До біографістики близькі роботи, присвячені окремим проблемам, але з персоналізованою структурою. Як важливу частину загальноросійської історіографії Реформації розглядає творчість М. Н. Петрова відомий український германознавець В. О. Дятлов. Біографічний принцип викладу матеріалу переважає й у публікаціях відомого російського вченого Л. П. Лаптевої, зокрема в її монографії «Історія слов'янознавства в Росії в XIX ст.». У них міститься аналіз творчості й деяких видатних славістів з університетів України – І. І. Срезневського, О. О. Котляревського, О. О. Кочубинського, М. Д. Іванишева та ін.

Інший перспективний напрям пострадянських наукових вивчень – дослідження з історії різних галузей історичної науки в окремих дореволюційних вищих навчальних закладах. Проте, на відміну від робіт з історії візантиністики, у працях з історії слов'янознавства домінують історіографічні сюжети з аналізом не стільки середньовіччя, скільки стародавнього світу і нового часу. Ці дослідження присвячені слов'янознавству в університеті Св. Володимира (М. Ю. Досталь, І. В. Журжа, В. І. Яровий), візантиністиці в Київській духовній академії (О. В. Файда), Університеті Св. Володимира (В. Ю. Чеканов) і Новоросійському університеті (О. В. Александров) тощо. Загальна схема розвитку візантиністики в Україні, зокрема в XIX ст., наведена в статті Т. О. Щербань. Аналіз вивчень всесвітньої історії Західної Європи й етапи організаційно-структурного оформлення цих вивчень у Новоросійському університеті відбиті в публікаціях С. Е. Березіна, О. Б. Дьоміна, Т. О. Ізбаш, О. О. Радзиховської, а біобібліографічний аспект теми – в чотиритомному словнику «Професора Одеського (Новоросійського) університету». Середньовічний вектор у дослідженнях учених України частково показано в публікаціях про Київське Історичне товариство Несторалітописця (Л. Губицький, М. П. Колісник) і ширше – в монографії В. М. Хмарського, присвяченій археографічній діяльності Одеського товариства історії і стародавностей.

Якісний прорив науки – поява в Україні узагальнюючих історіографічних праць. Насамперед, це фундаментальні дослідження С. П. Стельмахом і В. А. Потульницьким історіософії в Україні XIX – початку XX ст. У галузі історіософських досліджень важливі й публікації О. М. Богдашиної, яка аналізує наратив істориків-позитивістів України.

На особливу увагу заслуговує монографія С. А. Копилова про розвиток слов'янознавства в Україні в XVII – початку XX ст. Це найбільш повний сучасний звід концептуалізованих даних про славістів України, зокрема більшості тих, хто вивчав проблеми слов'янського середньовіччя.

Безпосередньо медієвістики другої половини XIX – початку XX ст. присвячена публікація В. М. Матях. Хоча термін «медієвістика» автор поширює на комплекс досліджень як із зарубіжної, так і з національної історії епохи середньовіччя, і приділяє головну увагу працям саме з історії України, проте відзначимо прогресивне прагнення В. М. Матях розглядати українську медієвістику «в контексті загальноєвропейського розвитку історичних знань». Ця

тенденція набула в сучасній українській науці домінуючого розвитку, особливо після відомої публікації Л. В. Таран. Водночас суверенізація цього наукового процесу багатьма українськими авторами не повною мірою враховує складний комплекс політичних, організаційно-правових, наукових, ментальних аспектів і реалій XIX ст.

У цілому історіографічний огляд свідчить про професійну розробку лише деяких аспектів проблеми: наукової спадщини окремих учених, частина творчості яких присвячувалася вивченню історії середніх віків, окремих аспектів чи ширших напрямів досліджень (всесвітньої історії, славістики, археології тощо) в деяких вищих навчальних закладах і наукових товариствах. Успішнішими варто вважати звертання в історіографії до слов'язознавчого вектора проблеми, історіософських питань історичної науки України XIX ст., а також до окремих відомих персоналій. Незважаючи на відзначені успіхи історіографії з суміжних чи вузькопрофесійних питань, цілком очевидна відсутність узагальнюючого вирішення проблеми розвитку медієвістики в 1804 – першій половині 1880-х рр.

Аналіз середньовічних джерел. Завдання дисертаційного дослідження потребують здійснити, насамперед, аналіз середньовічних джерел, на основі яких медієвісти України створювали свої праці, для виявлення відповідності їхніх висновків один одному.

Пріоритет серед них апріорно належить письмовим джерелам (близько 120 найменувань), перш за все *нарративним* (літописи, хроніки, «історії», біографії, політичні трактати, мемуаристика, богословські й філософські праці, художні твори тощо). У літописно-хронікально-біографічному корпусі західноєвропейських пам'яток – найвідоміші праці Ассера, Титмара Мерзебурзького, Адама Бременського, Гельмольда, Оттона Фрейзінгенського, Арнольда Любекського, Матфея Паризького, Франческо Гвиччардіні та ін. Серед слов'янських – праці Галла Аноніма, Винцента Кадлубка, Яна Длугоша та ін. Серед візантійських – Прокопія Кесарійського, Іоанна Малали, Феофана Сповідника, Георгія Амартола, Костянтина VII Багрянородного, Михайла Пселла, Костянтина Манасії, Никифора Вр'єннія, Анни Комніни, Іоанна Зонари, Нікити і Михайла Хоніатів та ін. Дуже близькі до цих пам'яток «Щоденник римської курії» Іоганна Бурхарда і «Мемуари» Філіппа де Комміна. У групі нарративних джерел велике значення мають політичні, богословські, наукові трактати (праці Григорія Богослова, Патріарха Фотія, Я. Гуса, Н. Макіавеллі, М. Лютера, Ж. Кальвіна, тираноборські памфлети гугенотів) і літературні твори («Тристан та Ізольда», «Парцифаль» Вольфрама фон Ешенбаха, «Утопія» Томаса Мора»). Славісти значно ширше, ніж дослідники західноєвропейського середньовіччя, використовували як історичне джерело агіографії (наприклад, Житіє Св. Войтеха, Житіє князя Лазаря, Паннонські житія та ін.). Проте поряд із достовірними нарративними джерелами до початку 1880-х рр. у медієвістиці широко використовувалися фальсифікати – Краледворський і Зеленогорський рукописи.

Вивчення медієвістами України *юридичних* пам'яток мало більш локального характеру. Серед юридичних пам'яток, найчастіше використовуваних дослідниками західноєвропейського середньовіччя, були насамперед «Leges barbarorum» (Правди Салічна, Ріпуарська, Бургундська, Алеманська, Вестготська та ін.) і звичайне право розвинутого середньовіччя. До найважливіших правових пам'яток належать Закони Етельстана, «Книга Страшного суду», «Велика хартія вільностей», трактат Г. Брактонна «Про закони і звичаї королівства Англійського», римське право. Маловідомим і рідко використовуваним у медієвістиці корпусом пам'яток є збірники рішень адміралтейських судів, Устав Альфонса III щодо правових норм каперства, протоколи сільських зібрань іспанських бегетрій тощо.

Славісти розглядали юридичні пам'ятки зазвичай при вивченні історії Хорватії (закони Загреба і Дубровника, Винодольський закон, Полицький статут, Законник Кастви, Вепринський закон), а також Чехії («Дев'ять книг про права землі чеської», «Ряд земського права», окремі зводи канонічного права, перш за все в контексті вивчення історії чеської церкви і гуситського руху) і Польщі (німецьке, насамперед Магдебурзьке, право в цій країні).

Головним юридичним джерелом візантиністів був «Кодекс Юстиніана». Зовнішньополітичний вектор правової історії Візантії відбитий у її міждержавних договорах з Руссю (X ст.). Часті звертання візантиністів України до церковно-історичної тематики зумовили використання ними пам'яток канонічного права (постанови 7-го Вселенського собору, Устав афонських ченців, даний імператором Іоанном Цимісієм тощо).

Документальні матеріали з історії західноєвропейського середньовіччя особливо різноманітні (королівські розпорядження, дипломатичне листування, акти купівлі-продажу, поліптики, капітулярії, рішення провінційних штатів й офіційне листування епохи громадянської війни у Франції, постанови колоніальної генуезької адміністрації в Криму, розпорядження ратів ганзейських міст).

Корпус використаних славістами України документальних матеріалів складався здебільшого з державних і церковних постанов (королівські й імператорські укази, грамоти, дубровницька «Книга статутів», «Синодик царя Борила», актові книги, жалувані грамоти, протоколи Констанського собору з промовами Яна Гуса і текстом зречення Ієроніма Празького, декрети «братерської громади», «справи утравітської консисторії», синодальні протоколи Якова Сільвія, церковні візитації тощо).

Документальні матеріали з історії Візантії за кількістю значно поступаються пам'яткам аналогічного типу, виданим у Західній Європі і слов'янських землях. Особливо це властиво корпусу документів, що відбивають поземельні відносини – теми, актуальної у візантинознавчих дослідженнях в Україні лише з 1870-х рр. (поліптики, практики, урбарії, рахункові книги). Інша група візантійських документальних джерел – імператорські укази і розпорядження.

Особливістю середньовічних наративних джерел є політична, насамперед, зовнішньополітична спрямованість їхнього матеріалу. Проте такий зміст сприяє кращому з'ясуванню сутності проблеми співіснування і боротьби як різних соціальних і політичних груп, так і різних держав і цивілізацій. Використання документальних і юридичних пам'яток обмеженіше, особливо в працях візантиністів. Зростає, хоча й значно менше значення для медієвістів мали археологічні, насамперед херсонеські, джерела, що стали надбанням науки в результаті багаторічних розкопок. Дуже обмежено, головним чином у контексті зазначених вивчень, використовувалися пам'ятки епіграфіки і нумізматики.

Аналіз джерел з історії медієвістики в Україні. Джерелами з історії медієвістики в Україні є опубліковані і рукописні матеріали офіційного й особистого походження, які безпосередньо розкривають загальноісторичні і конкретно-наукові погляди, службові характеристики фахівців з історії середніх віків та визначають правову базу розвитку науки, процес підготовки й функціонування кадрів. Ці джерела належать до типу письмових і класифікуються на *наративні й актові*. Поряд з опублікованими (близько 600 позицій) використано неопубліковані джерела (більше 200 справ) з восьми архівів і архівних установ України – Центрального державного історичного архіву (м. Київ), Державного архіву м. Києва, Інституту рукописів Центральної наукової бібліотеки Національної академії наук України ім. В. І. Вернадського (м. Київ), Відділу Рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Державного архіву Харківської області, Державного архіву м. Севастополь, Ніжинської філії Державного архіву Чернігівської області, Державного архіву Одеської області. Більшість цих справ вводиться до наукового обігу вперше. Вперше в медієвістиці розглядається й багато раніше опублікованих праць.

Основна за чисельністю й найважливіша за своїм значенням група джерел – *наративні*. Серед них – перший і, безумовно, пріоритетний корпус – *праці медієвістів України* з різних проблем зарубіжного середньовіччя. Найбільшу цінність являють собою монографії, насамперед дисертації, цілком чи частково присвячені середньовічній проблематиці. До цього ж тематичного блоку джерел належать наукові статті, рецензії, доповіді медієвістів на археологічних з'їздах і в науково-історичних товариствах. Важливе значення для оцінки наукового рівня розвитку медієвістики мають публікації джерел і бібліографічні видання.

Другий тематичний блок наративних джерел – *урочисті актові промови, публічні лекції й науково-популярні видання*. У більшості промов контекстно розглядаються лише окремі аспекти середньовіччя. Публічні лекції готували до ювілеїв або у зв'язку з посиленням суспільного інтересу до окремих проблем.

Третій тематичний блок наративних джерел – *курси лекцій і навчальні посібники* вчених України. Переважна більшість лекцій збереглася в рукописах. Найціннішими є рукописи курсів М. П. Драгоманова, І. В. Луцицького, В. К. Надлера, М. Н. Петрова, О. П. Рославського-Петровського й особливо М. М. Луніна, безпосередньо присвячені загальній історії V – першої половини XVII ст. Поряд із рукописами окремих лекцій медієвістів до цього тематичного блоку наративних джерел належать їхні навчальні програми, пробні (вступні) лекції, а також навчальні посібники з середньовічної та церковної історії для середніх світських і духовних навчальних закладів.

Четвертий блок наративних джерел – *студентські твори*. Пов'язані з попередньою групою джерел навчальними завданнями, ці твори базувалися на розробці одного чи декількох середньовічних пам'яток.

П'ятий тематичний блок наративних джерел – *мемуаристика*. Найсуб'єктивніша серед усіх джерел, вона важлива, головним чином, для вивчення колективного портрету університетської корпорації, особистісних характеристик окремих учених, а також суспільних, ідейних, побутових реалій епохи.

Епістолярна спадщина медієвістів – шостий тематичний блок наративних джерел. Вона додає яскраві штрихи до біографічних портретів медієвістів, розширює уявлення про їхню реальну суспільно-політичну і моральну позиції.

До другої групи джерел з історії медієвістики в Україні належать **актові матеріали**, тобто документи службового характеру і призначення.

Перший з тематичних блоків другої групи джерел – *акти Російської імперії* (офіційні розпорядження Міністерства народної освіти щодо заснування й організації нових вищих навчальних закладів і кафедр, університетські статuti, статuti науково-історичних товариств).

Другий тематичний блок актових матеріалів – *службова документація, яка відбиває повсякденну діяльність вузів, факультетів, окремих кафедр і наукових товариств*. Найцінніші для вивчення історії медієвістики матеріали цього блоку – протоколи засідань рад вищих навчальних закладів (більше 150 одиниць). Практично всі вони вперше вводяться до наукового обігу. У цих протоколах, а також у звітах про стан вищих навчальних закладів і наукових товариств яскраво відбиті організаційні структури медієвістики, механізм підготовки кадрів, підходи медієвістів до вирішення методичних і методологічних питань. До цього тематичного блоку належать списки особового складу і правила, встановлені у вузах, розпорядження і повідомлення навчальних комісій.

Третій тематичний блок містить *індивідуальні (персональні) актові матеріали*. Найінформативніший корпус цих джерел – формулярні (послужні) списки медієвістів з точними біографічними відомостями професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів

України. До індивідуальних актових матеріалів, що відбивають кадрову політику, належать численні доповідні записки, прохання, рекомендації, службове листування, призначення на посади і звільнення окремих учених, дозволи на читання публічних лекцій, звіти про дисертаційні диспути, наукові звіти за результатами закордонних відряджень.

Аналіз виявленої джерельної бази свідчить про те, що найціннішою та найінформативнішою її групою є науково-дослідницькі праці медієвістів України. Актові матеріали використовуються здебільшого в реконструкції організаційної моделі медієвістики, кадрової політики і відтворенні колективного портрета університетської (інститутської, академічної) корпорації.

Теоретичні основи і методи дослідження. Дисертаційна робота є історичним дослідженням, проведеним на основі загальнонаукових *принципів* об'єктивності, системності, науковості, історизму і законів логіки. Через очевидну синтетичність і різноманіття реального змісту історіософських концепцій як XIX ст., так і сучасного періоду ці принципи набувають певної методологічної автономності в дискусіях про роль і місце цивілізаційних та формаційних теорій. Таким чином, дотримання міждисциплінарного підходу і прагнення уникнути ідеологічної і політичної заангажованості в дисертації є найпріоритетнішими домінантами.

Вибір *методів* дослідження зумовлений комплексом його завдань. У дисертації використано як загальнонаукові, так і спеціальні історичні методи. Серед загальнонаукових методів – методи *аналізу і синтезу, системно-структурний, ретроспективний*. Оперування цими загальнонауковими методами створює базу для застосування спеціальних історичних методів. При цьому загальнонаукові і спеціальні історичні методи органічно пов'язані один з одним. Так, *метод аналізу*, застосований для вирішення завдань нашого дослідження, по суті, автономізується в *метод критичного аналізу історичних джерел*.

У комплексі спеціальних історичних методів найважливіше місце належить *історико-порівняльному*. Цей метод і структурно-функціональний аналіз фактів та явищ, що містяться як у працях медієвістів України, так і в широко використаних у дисертації історичних джерелах середньовіччя, дозволяють установити зв'язок між описаними на їхній основі подіями, показати ступінь відповідності даних у працях середньовічних хроністів висловленням медієвістів України. З ним органічно пов'язаний метод *критичного аналізу літератури* з проблем середньовіччя, яка відбиває історичну думку поза українськими територіями чи поза розглянутим періодом. Невирішеність в історичній науці питання про хронологічні рамки й етапи розвитку медієвістики України зумовила необхідність застосування *методу періодизації*. Відзначимо традиційну важливість *історико-оповідального, історико-генетичного, історико-типологічного, проблемно-хронологічного методів*, що дозволяють сформулювати цілісне уявлення

про розвиток медієвістики, вивчення окремих проблем ученими, підлеглими колу корпоративних і державних інтересів в умовах їх історичних змін.

Таким чином, вирішення завдань дисертаційного дослідження визначається дуже вузькою й неповною історіографічною базою спеціальних досліджень. Вони присвячені окремим аспектам нашої теми й не надають цілісного уявлення про розвиток медієвістики в Україні в 1804 – першій половині 1880-х рр. Водночас джерельна база дисертації є великою і багатогранною. Відповідно до завдань в дисертації використані як середньовічні історичні джерела, так і джерела з історії медієвістики в Україні. Реальний зміст цих джерел дозволяє успішно вирішити поставлені в дисертації завдання на обраній автором теоретико-методологічній основі.

У другому розділі – «**Періоди, центри і кадри медієвістики в Україні**» – розглядаються періодизація й організація вивчення історії середніх віків у вищих навчальних закладах і науково-історичних товариствах України.

Критеріями вперше запропонованої і всебічно обґрунтованої *періодизації* медієвістики в Україні є: особливості дослідницької роботи, кількість і якість наукової продукції; еволюція методології; розширення мережі дослідницьких центрів; зміна поколінь медієвістів; зміни організаційно-правової бази; вплив суспільно-політичних факторів. З урахуванням цього доведено, що медієвістика в Україні в 1804 – першій половині 1880-х рр. мала три періоди свого розвитку:

1) 1804 – середина 1830-х рр. – **трансверсивний (транзитивний)** – період синкретизму, генезису медієвістики, її міждисциплінарної ембріональності, недостатньої демаркаційної визначеності в наукових дослідженнях;

2) середина 1830-х – середина 1860-х рр. – **аверсивний** – період концептуального осмислення історії зарубіжного середньовіччя, виокремлення поряд із викладанням історії середніх віків її вивчення в суверенний об'єкт досліджень і наукова «легалізація» усіх регіональних напрямів у медієвістиці (історія Західної Європи, Візантії, Слов'янського світу);

3) середина 1860-х – середина 1880-х рр. – **конверсивний** – період безпрецедентно активної перебудови організаційної моделі, історіософських систем, тотальної лібералізації, істотного коректування тематики і проблематики досліджень, найвищого зростання наукової продуктивності.

Трансверсивний (транзитивний), аверсивний і конверсивний періоди складають *ранній етап* медієвістики в Україні. Він відрізняється від пізнього етапу (середина 1880-х рр. – 1917 р.) за багатьма показниками в організаційно-правовому, дослідницькому, методологічному і суспільно-політичному аспектах.

Центрами медієвістики в Україні в 1804 – першій половині 1880-х рр. були п'ять вищих навчальних закладів (Харківський університет, Університет Св. Володимира в Києві, Новоросійський університет в Одесі, Ніжинський історико-філологічний інститут, Київська духовна академія) і три науково-історичні товариства (Одеське товариство історії і стародавностей, Київське історичне товариство Нестора-літописця, Харківське історико-філологічне товариство). Наукова робота здійснювалася на кафедрах загальної історії, слов'янської філології, історії церкви історико-філологічних, а також на деяких кафедрах (насамперед історії міжнародного права, слов'янського права тощо) юридичних факультетів університетів Харкова, Києва й Одеси, у Ніжинському інституті – на кафедрах слов'яно-російської філології і загальної історії, в Київській духовній академії – на кафедрах церковної історії, загальної цивільної історії, історії церкви, патристики, гомілетики. Кадрові труднощі вирішувалися як через заміщення вакансій запрошеними фахівцями з інших вищих навчальних закладів Росії чи інших країн, так і через підготовку власних фахівців. Останній варіант набував усе більшого поширення у зв'язку зі створенням у 1860-і рр. інституту професорських стипендіатів. Близько половини медієвістів України одержали спеціальну підготовку і захистили дисертації в її вищих навчальних закладах.

Найкраще забезпечений кадрами медієвістів був Харківський університет (1804). Кафедру загальної історії традиційно посідали фахівці з європейським рівнем підготовки (А. Г. Рейниш, А. А. Дегуров, В. Ф. Цих, М. М. Лунін, М. Н. Петров, В. К. Надлер). Таким же високим був рівень представників кафедри слов'янської філології (перший доктор слов'янознавства в Росії І. І. Срезневський, П. О. Лавровський, М. С. Дринов). Великих успіхів для свого часу досягли харківські візантиністи О. П. Зернін і М. О. Лавровський. Традиційно активними у вивченні західноєвропейського середньовіччя були харківські історики права І. Ф. Тимковський, О. І. Палюмбецький, Д. І. Каченовський, А. М. Стоянов.

Складною ситуація з кадрами медієвістів була в Університеті Св. Володимира (1834). З 1864 по 1875 університет залишили за власним бажанням чи були звільнені: В. Я. Шульгін (1864), М. Д. Іванишев (1865), О. І. Ставровський (1866), В. Г. Авсеєнко (1866), В. О. Більбасов (1871), М. П. Драгоманов (1875). Є всі підстави говорити про локальніші, ніж у Харківському університеті, успіхи київських медієвістів (В. А. Більбасов, М. Ф. Владимирський-Буданов, В. С. Іконніков тощо) до 1870-х рр. Проте поява в 1870 – на початку 1880-х рр. на кафедрі загальної історії Ф. Я. Фортинського й І. В. Лучицького, на кафедрі слов'янської філології О. О. Котляревського й Т. Д. Флоринського, на кафедрі церковної історії П. О. Терновського забезпечила незворотність поступального розвитку медієвістики.

Дуже болісно кадрові проблеми виявлялися в Новоросійському університеті (1865). Особливо невдалим для одеської медієвістики став 1876/1877 навч. р., коли подали у відставку

В. І. Григорович і Р. В. Орбинський, помер М. П. Смирнов, був забалотований і виведений за штат В. Н. Юргевич. Тривалий час залишалися вакантними кафедри загальної історії, церковної історії, історії слов'янських законодавств, міжнародного права. Очоливши в 1874 р. кафедру загальної історії Ф. І. Успенський поставив візантиністику на небувалу в Україні висоту, проте в тіні її залишилося вивчення західноєвропейського середньовіччя. Але найбільшу активність виявили одеські фахівці в галузі слов'янського середньовіччя (Ф. І. Леонтович, В. І. Григорович, після його смерті – О. О. Кочубинський).

У зв'язку з тим, що Ніжинський історико-філологічний інститут був відкритий тільки в 1875 р., у перше десятиліття його існування вакансії на кафедрах загальної історії і слов'яно-російської філології заповнювали через запрошення фахівців з інших вузів. Переважно слов'янське середньовіччя склало актив медієвістики Ніжинського історико-філологічного інституту в короткий період після його відкриття. Це було пов'язано, насамперед, з діяльністю А. С. Будиловича.

Специфічна спрямованість Київської духовної академії (КДА) (1819) визначила розвиток медієвістики церковно-історичного напрямку. Ці дослідження базувалися на візантійському (П. О. Терновський) і слов'янському (О. Д. Воронов, І. І. Малишевський), меншою мірою – на західноєвропейському матеріалі (В. Ф. Певницький). Серед підготовлених у КДА вчених, що зверталися у своїй творчості до окремих аспектів середньовіччя – О. М. Новицький, В. Ф. Певницький, І. І. Малишевський, М. І. Петров та ін. Проте найвідоміші медієвісти КДА – О. Д. Воронов і П. О. Терновський – не були її випускниками. Незважаючи на більший, ніж у світських вузах, консерватизм і очевидну антизахідну спрямованість вивчень, КДА органічно вписувалася в медієвістику України і взагалі Російської імперії.

Серед трьох науково-історичних товариств найбільший внесок у вивчення середньовіччя зробило Одеське товариство історії і стародавностей (ОТІС) (1839). Його значення полягає в накопиченні й осмисленні відомостей про італійські й візантійські володіння в Криму, організації охоронних заходів і розкопок, публікації окремих артефактів, переважно в галузі нумізматики та сфрагістики, а також перекладах деяких генуезьких і візантійських джерел щодо Північного Причорномор'я. ОТІС опублікувало на сторінках своїх «Записок» більше 30 праць з історії середніх віків. В Історичному товаристві Несторалітописця в Києві (ІТНЛ) (1873) вивчали переважно вітчизняну історію, проте, в 25 доповідях медієвістів розглядалися окремі середньовічні джерела, новітні досягнення зарубіжної медієвістики, деякі аспекти польсько-російських і польсько-українських відносин. На відміну від ОТІС та ІТНЛ, Харківське історико-філологічне товариство (1877) до середини 1890-х рр. реального внеску у вивчення зарубіжного середньовіччя не зробило

(лише 5 доповідей). Усі три товариства очолювали вчені, що залишили помітний слід у медієвістиці (М. Н. Мурзакевич, В. Н. Юргевич, О. О. Котляревський, В. С. Іконніков, В. К. Надлер).

У третьому розділі – **«Середньовіччя та його цивілізації: теоретичні аспекти проблеми»** – зазначається, що дослідження медієвістів України проводилися з урахуванням досягнень цивіліографії і при цьому істотно впливали на неї. З огляду на це в розділі послідовно розглянуті: 1) трактування медієвістами сутності середньовіччя та його ролі у всесвітньо-історичному процесі; 2) запропоновані на основі цих трактувань цивілізаційні моделі.

Трактування медієвістами України сутності *історії середніх віків*, характеристика головних елементів цієї епохи, з'ясування ролі і місця середньовіччя у всесвітньо-історичному процесі були апріорно як загальними, так і різними. Хоча деякі вчені, наприклад, В. Ф. Цих і І. І. Срезневський, вважали поділ загальної історії на стародавню, середню і нову неприпустимим, подібні експерименти пропонувалися лише в 1830-і рр. Медієвісти України відповідно до західноєвропейської традиції звичайно обмежували хронологічні рамки середньовіччя V–XV ст. з деякими спробами розширеного відступу не тільки від нижньої, але і від верхньої їхньої грані.

Періодизаційні побудови середньовіччя в працях медієвістів відрізнялися набагато більшим плюралізмом думок, проте в основі періодизацій звичайно були глобальні політичні події. Незважаючи на традиційну для праць першої половини XIX ст. репутацію середньовіччя як епохи варварства і неуттва, спостерігається поступовий відхід від подібних дискримінаційних трактувань. У другий і особливо третій періоди медієвістики середні віки все частіше зображуються як перша, початкова стадія історії нового світу, пролог сучасного європеїзму. Головними домінантами середньовічної епохи найчастіше позначали феодалізм, Церкву, що відіграла важливу роль у згуртуванні Європи і гуманізації суспільства, а також рицарство як соціокультурний феномен. Відзначимо порівняно раннє позначення медієвістами України не тільки політико-правових, але й соціально-економічних ознак феодальної системи, їх звертання до окремих аспектів торгово-промислового розвитку міст і поземельних відносин (І. Ф. Тимковський, І. О. Сливицький, Ф. Я. Фортинський). Проте серед складових цієї системи в цілому домінували політична роздробленість і боротьба проти центральної влади. Розробка поняття феодалізм велася, насамперед, на західноєвропейському матеріалі, оскільки медієвісти України вважали, що в слов'янські землі він був привнесений іззовні.

Цивілізаційні моделі, запропоновані медієвістами України, стали природним відображенням дискусій сучасників про місце Російської імперії і її народів у Європі та світі. В

питанні про сутність цивілізації медієвісти надавали величезного значення релігійно-національному фактору. Ця абсолютизація багато в чому пояснювала визнання ними відсутності в середні віки єдиної світової та європейської цивілізації. Незважаючи на значні теоретичні запозичення в західноєвропейських авторів, насамперед, у Ф. Гізо, О. Конта, Г. Т. Бокля та ін., у цілому цивілізаційні підходи медієвістів України були витримані в антизахідному дусі. Найчастіше це було гіпертрофованою відповіддю на ігнорування західною наукою факту значного впливу слов'янства на історію середньовічної Європи. Західній цивілізації медієвісти України звичайно приписували споконвічну агресивність, недостатньо щирю релігійність, прагнення насильно підкорити собі слов'янський світ і Візантію. У деяких працях набула поширення теза про те, що навіть турецьке панування – менше зло для греків і слов'ян, ніж влада латинського Заходу. При цьому вплив Візантії, слов'янства, частково, мусульманського Сходу на культуру, науку, освіту, юстицію Західної Європи, як правило, визнавали позитивним. Багатьом медієвістам України була властива концептуальна ідеалізація згуртованості греко-православно-слов'янського світу, незважаючи на протиріччя ідеї горезвісної слов'янської єдності, що руйнується не тільки ззовні – Заходом, але і зсередини – «Іудою слов'янства» – Польщею. Важливе значення в тональності цивілізаційних оцінок мала прихильність медієвістів України до тіого чи іншого боку загальноросійського ідейного протистояння між слов'янофілами і західниками. Проте більша затребуваність антизахідницьких ідей визначила і численність їх носіїв. Цей розподіл уносив важливі корективи в побудову ними моделей міжцивілізаційного співіснування, апіорно відкидаючи цивілізаційний універсалізм.

Як завдяки західній науці, так і всупереч їй медієвісти України поділяли деякі спірні і відверто помилкові концепції. Серед них – європоцентризм і поділ народів на «історичні» та «неісторичні».

У четвертому розділі – **«Вивчення середньовічної історії країн Західної Європи»** – з'ясовано, що зростанню інтересу до Заходу сприяли ідейні суперечки, активне залучення до викладання іноземних професорів, суспільно-політична дійсність, основним змістом якої став перехід від феодального до буржуазного суспільства.

Найуспішнішим слід вважати досвід вивчення медієвістами України проблем середньовічної історії *Німеччини*. Частково цієї теми торкалися вже вчені першої третини XIX ст. (А. А. Дегуров, В. Ф. Цих), але головні результати історичної германістики стали основою п'яти докторських дисертацій – О. І. Палюмбецького (особливості системи судових доказів у германському праві), В. К. Надлера (державна діяльність Адальберта Бременського), В. О. Більбасова (боротьба прихильників імператора Фрідріха II зі ставлеником папського Рима Генріхом IV Распе), Ф. Я. Фортинського (історія вендських міст Ганзи до 1370 р.). М. Н. Петров, поряд з відомим нарисом з історії Великої селянської війни

в Німеччині, підготував першу в Росії докторську дисертацію з історіографії Німеччини, Франції, Англії, частина якої присвячена стану сучасної йому німецької медієвістики.

Дослідженням з історії середньовічної *Франції* властиві більш виражені етатистські доктрини. В них частіше звертали до аналізу різноманітних аспектів діяльності держави, її політичних, правових, фінансових структур (А. М. Стоянов), зовнішньої політики (В. Г. Авсеєнко), видатних особистостей і боротьби з феодалним сепаратизмом (М. Н. Петров). Навіть у працях з історії французької Реформації і громадянських воєн – основного активу серед досліджень з історії Франції – тема боротьби централізованої держави, як одного з учасників конфлікту, із сепаратистськи налаштованими відцентровими («реакційними») силами суспільства була, по суті, ключовою (І. В. Лучицький). Інший важливий напрям досліджень – аналіз стану французької медієвістики, як у цілому (М. Н. Петров), так і окремих видатних її представників – Ж. Мишле (В. Г. Авсеєнко) і Н. Д. Фюстеля де Куланжа (Ф. Я. Фортинський).

Проблеми середньовічної *Англії* найчастіше спричиняли пошук історичних аналогій: історія адвокатури (А. М. Стоянов), історія англосаксонської громади (І. П. Сокальський, Ф. І. Успенський). Важливим є й джерелознавчий аспект досліджень з історії Англії навіть у біографічних нарисах: діяльність Альфреда Великого (О. П. Рославський-Петровський), Томаса Мора (В. Г. Авсеєнко), Матфея Паризького (В. О. Більбасов). Підкреслювався зв'язок англійської науки, суспільної думки і Реформації з революцією XVII ст. (О. Р. Орбінський). Рідше вивчалися досягнення сучасної англійської історіографії, незважаючи на досить ранні і дуже успішні звертання до цієї теми (М. М. Лунін, М. Н. Петров).

Історія середньовічної *Італії* вивчалася у двох великих тематичних напрямках: роботи з історії зовнішньої і колоніальної політики італійських морських республік; роботи з внутрішньополітичної, соціальної, церковної, культурної історії держав Апеннінського півострова. Саме в працях з італійської тематики вперше почали використовувати не тільки письмові, але й епіграфічні, археологічні, нумізматичні джерела. Найпомітніших результатів у вивченні історії Італії досягли М. Н. Мурзакевич (історія генуезьких поселень у Криму), В. Н. Юргевич (генуезька епіграфіка і нумізматика, публікація генуезьких джерел), М. Н. Петров (реформаторська діяльність Савонароли), В. П. Бузескул (антипапський виступ Арнольда Брешианського), В. Ф. Певницький (гомілетика папи Григорія I Двоєслова).

Окремі звертання до історії середньовічної *Іспанії* здійснювалися в Україні ще до публікації монографій першого медієвіста-іспаніста Російської імперії В. К. Піскорського. Причини занепаду абсолютистської Іспанії як гегемона Європи стали питанням, що викликало стійкий інтерес учених. Іншою тенденцією стала критика медієвістами зовнішньополітичних і колоніальних акцій Іспанії, обмеження нею волі власних підданих. Найбільший внесок в історичну іспаністику зробили М. Н. Петров (правління Філіппа II і ліквідація ним вольностей

Арагона), І. В. Лучицький (наукове обґрунтування поширення громади в іспанському селі), М. М. Любович (іспано-нідерландські відносини другої половини XVI ст. і роль Марнікса Сент-Альдегонда в боротьбі проти панування Іспанії). Деякі аспекти іспанської історії розглядалися в дисертаціях з історії міжнародних відносин і права (І. О. Сливицький, Д. І. Каченовський).

Головна прогресивна тенденція у творчості дослідників західноєвропейського середньовіччя – стійкий інтерес до проблем внутрішньої історії. Постійно розширювалася джерельна база досліджень. Проблемно-країнознавчою традицією стало звертання до історії Італії й Іспанії, головним чином, у контексті зовнішньої і колоніальної політики, до історії Німеччини, Франції, Англії – у вивченні перш за все внутрішньополітичної і соціально-економічної тематики. На тлі загальноросійської медієвістики вчені України поступалися за якістю і кількістю досліджень з внутрішньої історії Італії, частково Англії, перевершували своїх колег в інтенсивності вивчення колоніальної політики держав Апеннінського півострова і соціально-економічних проблем Німеччини, і перебували з ними на однаковому рівні у вивченні історії Франції й Іспанії.

У п'ятому розділі – **«Дослідження з історії слов'янського середньовіччя»** – зазначено, що затвердження за університетським статутом 1835 р. кафедр слов'янської філології, культурно-національне Відродження і політичні події (польські повстання 1830–1831 і 1863 рр., європейські революції 1848–1849 рр., Східна криза, особливо російсько-турецька війна 1877–1878 рр.) зумовили зростання інтересу до історії слов'ян.

Дослідження вчених України з історії *давніх, поморських і полабських слов'ян* яскраво відбивали ідеї слов'янської взаємності, протилежності історичних доль слов'янського і німецького світу. Поступово виявилася тенденція до відмови від ідеалізації суспільно-політичного ладу полабських і поморських слов'ян. Для розуміння минулого полабських і поморських слов'ян ключову цінність являють роботи Ф. Я. Фортинського й О. Д. Воронова. Основні досягнення в розробці проблем історії давніх слов'ян пов'язані з діяльністю І. І. Срезневського (особливості слов'янського язичеського богослужіння).

Вивчення історії середньовічної *Польщі* зазнало найбільшого впливу політичної кон'юнктури. Прояви інтересу до польського минулого в більшості випадків були пов'язані зі звертаннями до вітчизняної тематики. Головна тенденція полоністики в Україні – пошук доказів нежиттєздатності середньовічної Польської держави, виправдання втрати нею незалежності. Поряд з окремими звертаннями до середньовічної історії Польщі П. П. Гулака-Артемівського, М. О. Максимовича, М. Д. Іванишева, О. П. Зерніна, М. Д. Дашкевича, були написані фундаментальні монографічні дослідження: М. П. Смирнова (причини, процес і наслідки створення міждержавної Кревської унії), М. Ф. Владимирського-Буданова (поширення в Польщі німецького права та його вплив на ослаблення королівської влади і фінансової системи країни),

М. М. Любовича (економічні і соціально-політичні причини Реформації в Польщі, як результат боротьби шляхти з духівництвом), І. О. Лінниченка (польсько-руські зв'язки в IX–XII ст. у сфері зовнішньої політики, економіки, культури).

Учені України першими в Російській імперії написали праці з середньовічної історії й історіографії *Чехії*. Головними проблемами, що викликали їхній стійкий інтерес, були: стан чеської медієвістики (І. І. Срезневський, М. П. Задерацький), особливості чеського права (М. Д. Іванишев), критика життя і діяльності канонізованих ієрархів чеської католицької Церкви (А. С. Будилович), гуситський рух (В. К. Надлер, О. Ф. Вертеловський, В. О. Більбасов), боротьба чехів за релігійну, національну і політичну волю в XV – початку XVII ст. (П. О. Лавровський, О. О. Кочубинський). Некритичне ставлення до творчості чеських істориків поступово змінюється першими спробами критики сфальсифікованих Краледворського і Зеленогорського рукописів. У працях з історії гусизму підкреслювалася закономірність виступів проти зловживань католицької Церкви, але панувала слов'янофільська точка зору про те, що гуситський рух був споконвічним прагненням чехів повернутися в лоно православ'я.

Пік досліджень з історії *південних слов'ян* у зв'язку зі Східною кризою припав на другу половину 70 – першу половину 80-х рр. Основна увага авторів зосереджувалася на зовнішньополітичних аспектах, переважно на зіткненнях південних слов'ян, насамперед болгар, з Візантією в X–XIII ст. Успіхи цих вивчень М. С. Дринова і Ф. І. Успенського особливо помітні на тлі ранніх, епізодичних звертань до середньовічної болгарської тематики М. Н. Мурзакевича, І. І. Срезневського і більш пізніх публікацій єпископа Порфирія, Т. Д. Флоринського, П. К. Бруна. Дослідження сербського середньовіччя зводилися, в основному, до джерелознавчих і науково-популярних публікацій М. Н. Мурзакевича, П. О. Лавровського, А. С. Будиловича. Вивчення хорватського середньовіччя не залежало від політичної кон'юнктури і здійснювалося переважно істориками права: Ф. І. Леонтовичем (державний устрій Дубровника і хорвато-далматинське законодавство X–XIII ст.), М. Ф. Владимирським-Будановим (аналіз текстів законника Кастви і Вепринського закону) та ін.

Вивчення *кирило-мефодіївської проблеми* було зумовлено перш за все тисячолітніми ювілеями слов'янських першовчителів. Інша особливість – зображення проповідницької і культурно-освітньої діяльності Кирила і Мефодія в контексті цивілізаційного протистояння східно-православно-слов'янського і західно-католицького світу, гостра полемічна спрямованість праць. Першими історико-філологічну розробку Кирило-Мефодіани в Україні розпочали О. М. Новицький і К. П. Зеленецький. Основний внесок у вивчення кирило-мефодіївської проблеми зробили І. В. Платонов, П. О. Лавровський, І. І. Малишевський. Окрему групу праць склали капітальні джерелознавчі дослідження (В. О. Більбасов, О. Д. Воронов). Ці публікації

мають комплексний інтерес для слов'янознавства, візантиністики, церковної історії, історії культури.

Головними напрямками досліджень з історії слов'янського середньовіччя стало вивчення політичної, переважно зовнішньополітичної, правової і церковної історії зарубіжних слов'янських країн. Проте полоністи, богемісти, фахівці південнослов'янських вивчень були не тільки істориками, але й філологами. Це обмежувало їх звертання до історичної тематики. На тлі загальноросійської медієвістики славісти України випереджали своїх колег у дослідженні історії давньослов'янської релігії, а також історії Польщі, знаходилися на одному рівні з ними у вивченні середньовічного минулого Чехії, Болгарії, Хорватії, але поступалися у звертаннях до історії інших зарубіжних слов'янських народів.

У шостому розділі – **«Візантинознавчі дослідження»** – йдеться про те, що візантиністика в Україні в 1804 – першій половині 1860-х рр. мала істотні відмінності від наступного періоду. Ранні роботи, у яких автори частково торкалися проблеми візантійської історії, були створені уже в перші роки існування Харківського університету (І. Ф. Тимковський, І. М. Ланг, Х. В. Роммель, А. А. Дегуров). Порушена в них тема впливу римсько-візантійського права і культури на країни та народи Європи стане однією з провідних. Перше монографічне дослідження, в якому ця тема знайшла досить повне відображення – магістерська дисертація П. О. Лавровського. У ній переконливо доведено вплив візантійських оригіналів на форму і структуру русько-візантійських договорів X ст. Інша група досліджень – краєзнавчі праці з історії тих територій України, що свого часу перебували у складі Візантії. У зазначених працях домінував аналіз речових пам'яток. Ці дослідження започаткувала творчість П. І. Кеппена, який навів топографічні й археологічні відомості про південний Крим, а також З. А. Аркаса й М. Н. Мурзакевича. Важливе значення мали розпочаті в 1827 р. археологічні розкопки візантійських шарів Херсонеса. Третя група досліджень присвячена внутрішньополітичній і церковній історії Візантії. Праці з цієї тематики особливо численні і різноманітні – від вивчення діяльності візантійських правителів Юстиніана і Феодори (Р. В. Орбинський), Василя I, Костянтина VII Багрянородного і патріарха Фотія (О. П. Зернін) до з'ясування догматичних особливостей греко-православної Церкви й особливостей її боротьби з єресями (В. Ф. Певницький, В. І. Добротворський).

У 1865–1885 рр. розвиток візантиністики в Україні виходить на якісно новий рівень. Методологічною основою багатьох досліджень стає позитивізм, який істотно посилив інтерес учених до проблем внутрішньої, насамперед соціально-економічної історії Римської імперії. Ця еволюція проблематики досліджень супроводжувалася значним скороченням кількості праць з історії Візантійської церкви. Більш пильна увага вчених приділялася стану різних соціальних груп навіть у працях із зовнішньополітичної історії Візантії. У роботах як із внутрішньої, так і з

зовнішньополітичної історії Візантії підкреслювалося величезне значення слов'янського фактора. Ще однією тенденцією візантиністики цього періоду є спроба розглядати синхронність історичних процесів на Балканах і в Західній Європі. Спостерігається відмова істориків від концепції Е. Гіббона про занепадницьку сутність тисячолітнього розвитку Візантії. Найбільший внесок у дослідження різних проблем Візантії зробили В. І. Григорович (спроби показати місії візантійської церкви на окраїнах імперії та її взаємини із сусідами), Ф. І. Успенський (творча спадщина Нікити й Михайла Хоніатів, поземельні відносини і сутність пронії, візантійсько-болгарські відносини в XII–XIII ст.), Н. П. Кондаков (візантійське мистецтво й іконографія), П. О. Терновський (проблеми візантійського впливу на Русь у науковій сфері, греко-східна Церква в епоху вселенських соборів), В. С. Іконніков (форми й етапи культурно-конфесіонального і політичного впливу Візантії на Русь), В. К. Надлер (значення партій цирку в правління Юстиніана I). Інтенсивнішими стають і розкопки візантійських шарів Херсонеса, які в 1876–1884 рр. здійснюються під «наглядом» ОТІС.

Незважаючи на те, що візантинознавча спеціалізація остаточно склалася лише в 1870-х рр., а очевидні успіхи у вивченні історії Візантії не привели до створення в університетах Харкова і Києва власних шкіл візантиністики, самі ці успіхи, а також наявність таких шкіл у Новоросійському університеті і Київській духовній академії створили сприятливі умови для подальших візантинознавчих досліджень в Україні.

Головні результати дисертаційного дослідження викладені у **висновках**:

Перший (ранній) етап медієвістики в Україні (1804 – перша половина 1880-х рр.) складається з трьох періодів її розвитку: 1) *трансверсивний (транзитивний)* (1804 – середина 1830-х рр.); 2) *аверсивний* (середина 1830 – середина 1860-х рр.); 3) *конверсивний* (середина 1860 – середина 1880-х рр.).

Центрами медієвістики в Україні стали три університети – Харківський (1804), Св. Володимира в Києві (1834), Новоросійський в Одесі (1865), а також Історико-філологічний інститут князя Безбородька в Ніжині (1875), Київська духовна академія (1819) і три науково-історичні товариства – Одеське товариство історії і стародавностей (1839), Історичне товариство Нестора-літописця в Києві (1873), Харківське історико-філологічне товариство (1877). Найбільша наукова продуктивність властива університетам Харкова та Києва, у кожному з яких було видано більше 130 праць з історії зарубіжного середньовіччя.

На характер, напрями і специфіку робіт істотно впливла суспільно-політична ситуація в країні й за рубежем, а історіософські системи медієвістів України найбільшою мірою зазнали впливу західних концепцій. У своїх періодизаційних побудовах учені України рідко і незначно виходили за хронологічні межі історії середніх віків, визначені західною і загальноросійською медієвістикою (V–XV ст.). Більший плюралізм думок виявився при зображенні ними

характерних ознак середньовіччя. Найчастіше «основами середньої історії» медієвісти України, у контексті європейської науки, вважали феодалізм, католицьку Церкву, а також рицарство як соціокультурний епохальний феномен. У питанні про генезис феодалізму переважали германістична теорія і теорія синтезу.

Найважливіша особливість медієвістики України – наполегливий пошук, по суті, усіма її вченими доказів цивілізаційних розбіжностей Заходу й інших регіонів світу. Факт існування єдиної європейської та світової цивілізації заперечувався. Незважаючи на властивий більшості вчених європоцентризм і деяке поширення антинаукової теорії про «історичні» й «неісторичні» народи, Західний світ звичайно протиставлявся як Слов'янському світу, так і Візантії.

Ключові висновки медієвістів України в цілому відповідали змісту проаналізованих у дисертації середньовічних наративних джерел. Це свідчило про об'єктивність і науковість їхніх підходів до джерельного матеріалу. Серед розбіжностей відзначимо такі аспекти: середньовічні автори в основному не приділяли належної уваги подіям 476 р., що трактувалися медієвістами як початок середньовіччя; середньовічні автори демонстрували, зазвичай, не властивий медієвістам України зневажливий, класовий підхід до народу, який часто іменували «набродом» і «черню»; середньовічні автори, на відміну від медієвістів, значно більшою мірою звеличували заслуги державних діячів; візантійські хроністи критичніше оцінювали діяльність своїх правителів, ніж західноєвропейські і слов'янські, в той час як медієвісти України частіше критикували західних державних діячів; на відміну від медієвістів, середньовічні автори, по суті, до самого падіння Константинополя в 1204 р. не надавали особливого значення цивілізаційним розбіжностям Заходу і Візантії, а кращі візантійські хроністи – сучасники схизми – не вважали за необхідне писати про неї.

Цивілізаційні моделі багато в чому впливали на формування країнознавчих інтересів медієвістів. Водночас сама країнознавча спеціалізація не стала поширеним явищем навіть у третій період розвитку медієвістики. Найбільше досліджені країни у творчості медієвістів України – Німеччина, Франція, Візантія, Польща, Чехія, Болгарія, італійські колонії. Менш масштабних успіхів учені досягли, звертаючись до історії Англії, Іспанії, Хорватії, Сербії.

Одна з ключових ознак медієвістики України – формування окремих напрямів досліджень. Ці напрями відрізнялися один від одного не в географічному, а в проблемно-тематичному аспекті, у виборі наукового інструментарію, підходах до пріоритетного значення певної групи джерел. Зазначеними напрямами в Україні, як і в європейській медієвістиці, були політичний, церковно-історичний, соціально-економічний, правовий, культурологічний.

У межах політичного напрямку, як традиційного напрямку європейських досліджень, розроблялося пріоритетне коло питань, пов'язаних переважно з історією міжнародних зіткнень, формуванням і розвитком окремих країн, державною діяльністю їх найвидатніших

представників. Особливо популярним у працях представників політичного напрямку був зовнішній вектор розвитку описуваних ними держав. Це однаковою мірою властиво й славістам, й візантиністам, й дослідникам минулого західноєвропейських країн. Частина таких праць присвячена історії польсько-руських і польсько-українських зв'язків. Особливу групу досліджень представників політичного напрямку складають праці з історії колоніалізму, зокрема з історії італійських колоній у Криму.

Другий напрям досліджень з історії середніх віків – правовий напрям. Його представникам в Україні було властиво: широке застосування порівняльного методу у вивченні правових інститутів у різних народів, «історизм» більшості вчених-юристів, значна масштабність охоплених ними проблем. Дослідження вчених правового напрямку проводилися здебільшого на слов'янському і західноєвропейському матеріалі. Звертання до візантійського права були менш масштабнішими.

Принципово новим напрямом вітчизняної і європейської медієвістики XIX ст. став соціально-економічний напрям. Існуюча в науці теза про відносно пізнє його виникнення в Російській імперії уявляється вразливою у зв'язку з тим, що вже з 1810 по 1841 р. в Україні тричі публікували праці, автори яких зверталися до аналізу поземельних відносин, історії європейської торгівлі, системи протекціонізму. Окрему групу праць представників соціально-економічного напрямку склали дослідження з історії Реформації. Авторам цих праць властивий принципово новий погляд на Реформацію, як на широкий суспільний рух, який хоча і розгортається під релігійними прапорами, є результатом економічних і соціально-політичних протиріч.

Не був єдиним і церковно-історичний напрям. Зазначена дефініція відбиває не стільки зміст, скільки предмет досліджень, до якого вчені зверталися з апріорно різних позицій. Поряд з гуситологами з їх переважно слов'янофільською тезою про споконвічну боротьбу слов'янського і германсько-католицького начал до цього напрямку належать автори історико-богословських праць з гомілетики, патристики, історії церкви. Проміжне положення між церковно-історичним і культурологічним напрямками займають численні дослідження з кирило-мефодіївської проблеми. Традиційно проповідницька і культосвітня діяльність Кирила і Мефодія зображувалася в контексті цивілізаційного протистояння православно-слов'янського і західно-католицького світу.

Дослідження, присвячені культурі, науці, освіті поза кирило-мефодіївською проблематикою, були в цілому нечисленними. Як правило, вони присвячені аналізу культурно-конфесійного впливу Візантії на Русь, візантійському мистецтву, історії математики, історії філософії. Висока культурна місія Візантії, що благодійно впливала на сусідні слов'янські народи та на країни Західної Європи, – основна концептуальна лінія цих праць.

Особливо успішними були джерелознавчі досягнення медієвістів України. Поряд з письмовими джерелами, як основними, використовувалися, хоча й обмежено, археологічні, лінгвістичні, нумізматичні, епіграфічні. Постійне розширення джерельної бази доповнювалося виданням текстів, насамперед слов'янських і візантійських, і капітальними джерелознавчими працями, зокрема докторськими дисертаціями.

В окремий напрям досліджень оформляється історія історичної науки. Саме в Україні була опублікована перша в Російській імперії узагальнююча праця М. Н. Петрова з історіографії Німеччини, Франції, Англії. Значну частину історіографічних досягнень медієвістів України складають публікації рецензій, у яких критично відображена історія французької, німецької і зарубіжної слов'янської медієвістики. Важливе значення мали і перші вітчизняні бібліографічні збірники зі слов'янського права Ф. І. Леонтовича і візантійської церкви IV–IX ст. П. О. Терновського.

На ранньому етапі розвитку медієвістики в Україні був закладений міцний фундамент подальших досліджень. До середини 1880-х рр. вчені України захистили 20 докторських та 15 магістерських дисертацій з історії західноєвропейського, слов'янського і візантійського середньовіччя. Водночас медієвістика жодною мірою не була «чистою наукою». Історичні ідеї медієвістів часто наділялися в лати не тільки для наукової, але і для суспільно-політичної боротьби. Вони містили ключову посилку про закономірне протистояння один одному не тільки окремих станів чи особистостей, але й народів, країн, конфесій, і як результат – цивілізацій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Індивідуальна монографія:

1. Лиман С. И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.) / С. И. Лиман. – Х. : ХГАК, 2009. – 688 с.

Рецензії:

Войтович Л. В. [Рец.] / Л. В. Войтович // Вісник Харк. держ. акад. культури. – Х., 2009. – Вип. 25. – С. 178–183; Чувпило А. А. Трещина на компасе истории : шрам средневековья или позднейший бутафорский декор? [Рец.] / А. А. Чувпило // Східний світ. – 2009. – №3. – С. 208–211.

Навчальні посібники:

2. Історія західних та південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.) : курс лекцій ; [за ред. В. І. Ярового]. – К.: Либідь, 2001. – 632 с. (У співавторстві з В. І. Яровим, І. І. Ілюшиним, П. М. Рудяковим, В. П. Шумило, авторський обсяг 4,3 д.а).

3. Історія зарубіжних слов'ян : програма та навч.-метод. матеріали. – Х. : ХДАК, 2004. – 45 с.

4. Історія середніх віків : програма та навч.-метод. матеріали. – Х.: ХДАК, 2004. – 50 с. (У співавторстві з С. Б. Сорочаном, авторський обсяг 1,5 д.а).

5. Історія середніх віків : навч.-метод. посіб. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2006. – 128 с. (У співавторстві з С. В. Д'ячковим, С. Б. Сорочаном, авторський обсяг 1,5 д.а).

Статті:

6. Лиман С. І. З історії німецької діаспори в Харкові у XIX ст.: проф. В. К.Надлер / С. І. Лиман // Схід–Захід. – Х., 1999. – Вип. 2. – С. 131–146.

7. Лиман С. І. Проблеми німецької історії та історіографії в працях харківських медієвістів у 1805–1885 рр. / С. І. Лиман // Вісник Чернігівськ. держ. педагогіч. ун-ту. – 2002. – Вип.15. – С. 40–43.

8. Лиман С. І. Історія католицької церкви та папства у працях православних медієвістів України в 60–90-х рр. XIX ст. / С. І. Лиман // Науковий вісник Ужгородськ. нац. ун-ту. – 2002. – Вип. 7. – С. 156–161.

9. Лиман С. І. Наукові та громадські зв'язки медієвістів України та зарубіжних слов'янських земель у 30–80-ті рр. XIX ст. / С. І. Лиман // Вісник Харк. держ. акад. культури. – Х., 2003. – Вип. 11. – С. 34–42.

10. Лиман С. І. Історія середньовічного міста в працях медієвістів України в 1805 – 1880-х рр. / С. І. Лиман // Науковий вісник Ужгородськ. нац. ун-ту. – 2003. – Вип. 9. – С. 201–209.

11. Лиман С. И. Византия в трудах историков украинских земель Российской империи в 1804–1874 гг. / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Stratum-plus. – СПб., Кишенёв; Бухарест; Одесса, 2003–2004. – Вып. 5.: Мастера средневековья. – С. 485–508.

12. Лиман С. І. Англійська середньовічна історія та історіографія в працях медієвістів України XIX ст. / С. І. Лиман // Вісник Харк. держ. акад. культури. – Х., 2004. – Вип. 12–13. – С. 43–53.

13. Лиман С. І. Проблеми німецької історії й історіографії в працях медієвістів українських земель Російської імперії в 1805–1880-ті рр. / С. І. Лиман // Вісник Харк. держ. акад. культури. – Х., 2004. – Вип. 14. – С. 59–72.

14. Лиман С. І. Французька середньовічна історія та історіографія в працях медієвістів України в 1805 – 60-ті рр. XIX ст. / С. І. Лиман // Вісник Харк. держ. акад. культури. – Х., 2004. – Вип. 15. – С. 49–60.

15. Лиман С. І. Історія середньовічної Франції в працях медієвістів українських земель Російської імперії в 70–80-ті рр. XIX ст. / С. І. Лиман // Вісник Харк. держ. акад. культури. – Х., 2005. – Вип. 16. – С. 16–29.
16. Лиман С. И. Изучение истории Реформации и религиозных войн в трудах медиевистов Украины (1805 – первая половина 80-х гг. XIX в.) / С. И. Лиман // Древности. – Х., 2005. – С. 235–244.
17. Лиман С. И. Средневековая Флоренция в трудах историков украинских земель Российской империи (1804–1885 гг.) / С. И. Лиман // Вісник Чернігівськ. держ. педагогіч. ун-ту. – Чернігів, 2006. – Вип. 34. – С. 78–83.
18. Лиман С. І. Історія середньовічної Іспанії в працях медієвістів українських земель Російської імперії в 1805–1880-ті рр. / С. І. Лиман // Вісник Харк. держ. акад. культури. – Х., 2006. – Вип. 17. – С. 62–71.
19. Лиман С. І. Середньовічна Венеція у творчості істориків України (1804–1885 рр.) / С. І. Лиман // Вісник Харк. держ. акад. культури. – Х., 2006. – Вип. 18. – С. 18–27.
20. Лиман С. И. История средневекового крестьянства и аграрных отношений в трудах медиевистов украинских земель Российской империи в 1805–1880-х гг. / С. И. Лиман // Россия и Украина: вместе или врозь? : сб. науч. тр. – М., 2006. – С. 3–13.
21. Лиман С. И. Средневековые генуэзские поселения в Крыму в творчестве В. Н. Юргевича (1819–1898) / С. И. Лиман // Древнее Причерноморье : сб. статей, посвященный 85-летию со дня рождения проф. П. О. Карышковского. – Одесса, 2006. – С. 124–129.
22. Лиман С. И. История Православной Церкви Византии в трудах учёных Киевской Духовной Академии в 60 – первой половине 70-х гг. XIX в. / С. И. Лиман // Иоасафовские чтения : материалы III междунар. научно-практической конф., 22–23 дек. 2005 г. – Белгород, 2006. – С. 212–220.
23. Лиман С.І . З історії харківської медієвістики в 60-х – першій половині 80-х рр. XIX ст.: професор А. М. Стоянов / С. І. Лиман // Науковий вісник Харк. держ. педагогіч. ун-ту. – Сер.: Історія та географія. – Х., 2006. – Вип. 21–22. – С. 39–43.
24. Лиман С. І. Реформатори католицької церкви XII–XV ст. в працях медієвістів України (1835–1885 рр.) / С. І. Лиман // Науковий вісник Ужгородськ. нац. ун-ту. – Сер.: Історія. – 2006. – Вип. 17. – С. 145–153.
25. Лиман С. И. Средневековая Италия в трудах медиевистов украинских земель Российской империи (1804–1885 гг.) / С. И. Лиман // Проблемы истории, филологии, культуры. – М. : Магнитогорск, 2006. – Вып. 16/1. – С. 338–358.

26. Лиман С. І. Середньовічна історія Хорватії в працях учених українських земель Російської імперії (1804 – перша половина 1880-х рр.) / С. І. Лиман // Науковий вісник Харк. держ. педагогіч. ун-ту. – Сер.: Історія та географія. – Х., 2006. – Вип. 24. – С. 45–54.
27. Лиман С. І. Византийская империя в трудах историков Харьковского университета (1804–1885 гг.) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Східний світ. – К., 2006. – №1. – С. 71–86.
28. Лиман С. І. Державна діяльність Людовика XI в працях медієвістів українських земель Російської імперії (1835–1885 рр.) / С. І. Лиман // Північне Причорномор'я і Крим у добу середньовіччя (XIV–XVI ст.): Матеріали міжнар. наук. конф., 20-22 квітня 2006 р./ Кіровоградський держ. пед. ун-т. – Кіровоград, 2006. – С. 8–17.
29. Лиман С. І. Візантія і Русь у працях істориків українських земель Російської імперії в 1804–1874 гг. / С. І. Лиман, С. Б. Сорочан // Слов'янські обрії. – Вип. 1. – К., 2006. – С. 471–478.
30. Лиман С. І. [Рец.] / С. И. Лиман // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2006. – №728. – С. 332–337 (Сорочан С. Б. Византийский Херсон (вторая половина VI – первая половина X вв.). Очерки истории и культуры. – Ч. 1–2. – Х.: Майдан, 2005. – 1645 с).
31. Лиман С. І. История Второго Болгарского царства в трудах исследователей Украины (1835–1885) / С. И. Лиман // Дриновський збірник. – Х. : Софія, 2007. – Т. 1. – С. 96–103.
32. Лиман С. І. Харьковская юридическая школа медиевистики 1870-х гг. и Иван Петрович Сокальский (1829–1896) / С. И. Лиман // Культурна спадщина Слобожанщини. – Х., 2007. – Вип. 6. – С. 31–42.
33. Лиман С. І. Арабское средневековье: история и культура (опыт исследования в украинских землях Российской империи в 1804 – первой половине 1880-х гг.) / С. И. Лиман // Хазарский альманах. – К.; Х., 2007. – Т. 6. – С. 140–158.
34. Лиман С. І. Деятельность императора Юстиниана I в оценках исследователей украинских земель Российской империи (1804–1885) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Власть, общество и церковь в Византии : сб. науч. статей. – Армавир, 2007. – С. 239–257.
35. Лиман С. І. История Византии в творчестве киевского профессора Ф. А. Терновского (1838–1884) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Мир Византии : материалы междунар. науч. семинара. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2007. – С. 182–193.
36. Лиман С. І. История изучения Византии в южных губерниях Российской империи (1804–1874 гг.) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Вестник Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного Университета. – М., 2007. – Серия II: История. История Русской Православной Церкви. – Вып. 4 (21). – С. 7–52.
37. Лиман С. І. Середньовічна історія Чехії в працях учених українських земель Російської імперії (1804 – перша половина 1880-х рр.) / С. І. Лиман // Вісник Харк. держ. акад. культури. – Х., 2007. – Вип. 19. – С. 21–32.

38. Лиман С. І. Історія середніх віків у творчості Д.І. Каченовського (1827–1872) / С. І. Лиман // Науковий вісник Харк. держ. педагогіч. ун-ту. – Сер.: Історія та географія. – Х., 2007. – Вип. 25–26. – С. 159–163.
39. Лиман С. І. Історія середньовічної Польщі в дослідженнях учених українських земель Російської імперії в 50–60-х рр. XIX ст. / С. І. Лиман // Вісник Харк. держ. акад. культури. – Х., 2007. – Вип. 20. – С. 40–49.
40. Лиман С. І. Історія середньовічної Сербії в дослідженнях учених українських земель Російської імперії в 1804 – першій половині 1880-х рр. / С. І. Лиман // Вісник Харк. держ. акад. культури. – Х., 2007. – Вип. 21. – С. 34–43.
41. Лиман С. І. Харьковский период научно-педагогической деятельности Александра Петровича Зернина (1821–1866) / С. І. Лиман, С. Б. Сорочан // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2007. – №762. – С. 239–251.
42. Сорочан С. Б. Ф. А. Терновский (1838–1884) – исследователь истории Византии / С. Б. Сорочан, С. І. Лиман // Научные ведомости Белгородск. гос. ун-та. – Сер.: История, политология, экономика. – Белгород, 2007. – №1 (32). – С. 11–19.
43. Лиман С. І. Византийская империя в трудах историков Харьковского университета (1804–1917) / С. І. Лиман, С. Б. Сорочан // Дриновський збірник. –Х. : Софія, 2008. – С. 51–68.
44. Лиман С. І. Матеріали Відділу рукописів ЦНБ ХНУ як джерело для вивчення харківської медієвістики (1804 – перша половина 1840-х рр.) / С. І. Лиман // Вісник Харк. держ. акад. культури. – Х., 2008. – Вип. 23. – С. 29–37.
45. Лиман С. І. История средних веков в трудах харьковских исследователей (1804–1835 гг.) / С. І. Лиман // Древности: Историко-археологический сборник. – 2006–2008. – Х., 2008. – С. 170–182.
46. Лиман С. І. Кирилло-мефодиевская проблема в научном наследии И. В. Платонова (1803–1890) / С. І. Лиман // Харківський історіографічний збірник. – 2008. – Вип. 9. – С. 154–163.
47. Лиман С. І. Долучення матеріалів Відділу рукописів ЦНБ ХНУ як джерела для вивчення харківської медієвістики (середина 1840-х – перша половина 1880-х рр.) / С. І. Лиман // Вісник Харк. держ. акад. культури. – Х., 2008. – Вип. 24. – С. 27–35.
48. Лиман С. І. Василь Олексійович Більбасов як історик-медієвіст: київський період його науково-педагогічної діяльності (1867–1871 рр.) / С. І. Лиман // Вісник Харк. держ. акад. культури. – Х., 2009. – Вип. 25. – С. 49–58.

49. Лиман С. И. Виктор Иванович Григорович как византист: херсонско-одесский период его научно-педагогической деятельности (1864–1876) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2009. – № 852. – С. 293–303.

50. Лиман С. И. Харьковский период научно-педагогической и общественной деятельности Марина Дринова. Критическое прочтение источников / С. И. Лиман, С. Ю. Страшнюк // Сборник по случаю 170-годишнината от рождението на проф. Марин Дринов / Българска Академия на науките; Институт по история. – София, 2009. – С. 52–71.

51. Лиман С. И. Влияние Восточного кризиса 1875-1878 гг. на тематику исследований по южнославянскому средневековью (На материалах украинских земель Российской империи) / С. И. Лиман // Дриновський збірник. – Х. : Софія, 2009. – Т. 3. – С. 142–154.

52. Лиман С. И. Византия в трудах историков Новороссийского (Одесского) университета (середина 60-х – первая половина 80-х гг. XIX в.) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Дриновський збірник. – Х.; Софія, 2009. – Т. 3. – С. 308–326.

53. Лиман С. И. История генуэзских владений в Крыму в трудах медиевистов Украины (30 – первая половина 80-х гг. XIX в. / С. И. Лиман // Древности. – 2008–2009. – Х., 2009. – С. 194–206.

54. Лиман С. И. Византия в трудах историков украинских земель Российской империи в 1874–1885 гг. / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Stratum plus. – СПб.; Кишенёв; Одесса; Бухарест, 2005–2009. – Вып. 5. – С. 500–523.

Тези:

55. Лиман С. И. Британський музей і розвиток медієвістики в Україні в період, що передував XII Археологічному з'їзду у 1805–1902 рр. / С. И. Лиман // Восьмі Сумцовські читання : матеріали наук. конф., присвяченої 100-річчю XII Археологічного з'їзду. – Х., 2003. – С. 95–96.

56. Лиман С.И. Из истории зарождения отечественной медиевистики: проф. Харьковского университета А. П. Рославский-Петровский (1816–1872) / С. И. Лиман // Інформаційно-культурологічна та мистецька освіта: стан і перспективи : матеріали міжнар. наук. конф. ХДАК, 12–13 жовтня 2004 р. – Х., 2004. – С. 165–167.

57. Лиман С. И. История средневековой Италии в творчестве М. Н. Петрова (1826–1887) / С. И. Лиман // Людина, культура, техніка : матеріали VI міжнар. наук.-практич. конф., присвяченої 75-річчю Харк. нац. аерокосмічного ун-ту «ХАІ». – Х., 2005. – С. 92–93.

58. Лиман С. И. Преподавание и изучение истории средних веков в работе Д. И. Багалея «Опыт истории Харьковского университета (По неизданным материалам)» / С. И. Лиман // Багаліївські читання в НУА. Д. І. Багалій про стан та шляхи розвитку української культури : програма і матеріали VII Багаліївських читань. – Х., 2006. – С. 56–58.

59. Лиман С. И. Византийское государство и императрица Феодора в оценках историков 50–70-х гг. XIX в. (Р. В. Орбинский и В. К. Надлер) / С. И. Лиман // Людина, культура, техніка в новому тисячолітті : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. НАУ «ХАІ» 24–25 квітня 2007 р. – Х., 2007. – С. 53–54.

60. Лиман С. И. Д. И. Багалеи и медиевистика в Украине в 1804 – первой половине 1880-х гг. / С. И. Лиман // Культура та інформаційне суспільство XXI ст. : матеріали наук. конф. молодих учених ХДАК, 24-25 квітня 2007 р. – Х., 2007. – С. 66–67.

61. Лиман С. І. Музейна діяльність Причорноморського регіону у 1850-ті – першій половині 1880-х рр. у контексті розвитку медієвістики (за матеріалами Державного архіву міста Севастополя) / С. І. Лиман // Чотирнадцяті Сумцовські читання : матеріали конф. «Музей і сучасність: актуальні проблеми музейної діяльності» 18 квітня 2008 р. – Х., 2008. – С. 16–17.

62. Лиман С. І. З історії харківської медієвістики 1830-1840-х рр.: Іван Олександрович Сливицький (1808-1874 (?)) / С. І. Лиман // П'ятнадцяті Сумцовські читання : зб. матеріалів конф., присвяченої 155-й річниці з дня народження видатного українського вченого, академіка АН України М. Ф. Сумцова, 17 квітня 2009 р. / Харківськ. Історичний музей. – Х., 2009. – С. 21–23.

АНОТАЦІЇ

Лиман С. І. Середньовічні цивілізації Західної, Центральної та Південно-Східної Європи: досвід досліджень в українських землях Російської імперії (1804 – перша половина 1880-х рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07. 00. 02 – всесвітня історія. – Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2009.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню раннього етапу розвитку медієвістики в Україні. В ній викладена авторська концепція зародження і становлення медієвістики, проблеми якої досліджувалися в епоху розквіту історичної думки з урахуванням актуальності цивілізаційних проблем. На основі вивчення широкого комплексу середньовічних джерел, джерел з історії медієвістики, наукової літератури в дисертації розглядаються періодизація, центри медієвістики в Україні, процес підготовки кадрів, теоретичні й конкретно-історичні підходи вчених до ключових питань історії західноєвропейського, слов'янського, візантійського середньовіччя, що потребує їхнього спеціального історичного осмислення. Виявлено високий ступінь відповідності висновків медієвістів України змісту середньовічного наративу, переважно антизахідний характер їхніх цивілізаційних моделей. Спростовується

існуюче уявлення про медієвістику, як про «чисту» науку, встановлено значний вплив на неї суспільно-політичних та ідеологічних факторів. Дисертація створена на історико-порівняльному аналізі, в якому дореволюційна медієвістика України розглядається як складова і дуже важлива частина загальноросійської й європейської історичної думки. Головний дослідницький актив медієвістики України на ранньому етапі її розвитку – 35 магістерських і докторських дисертацій, цілком чи частково присвячені історії середніх віків.

Ключові слова: середні віки, цивілізації, історія, медієвістика, медієвіст, феодалізм, хроніки, вищі навчальні заклади, Західна Європа, Візантія, зарубіжний Слов'янський світ, Україна.

Лиман С. И. Средневековые цивилизации Западной, Центральной и Юго-Восточной Европы: опыт исследований в украинских землях Российской империи (1804 – первая половина 1880-х гг.). – Рукопись.

Диссертація на соискание учёной степени доктора исторических наук по специальности 07. 00. 02 – всемирная история. – Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина. – Харьков, 2009.

Диссертація посвящена комплексному дослідженню раннього етапу розвитку медієвістики в Україні. В ній изложена авторська концепція зародження і становлення медієвістики, проблеми котрою дослідувались в епоху расцвету історическої мислі с учётом актуальності цивілізаційних проблем. На основі изучення широкого комплексу середньовікових історических джерел, історических джерел по історії медієвістики, науочної літератури в дисертації рассматриваются періодизація, центри медієвістики в Україні, процес підготовки кадрів, теоретическіє і конкретно-історическіє підходи учёних к ключевим вопросам історії західноєвропейського, слав'янського, візантійського середньовіччя, що потребує їх спеціального історического осмислення. Виявлені висока ступінь відповідності висновків медієвістів України змісту середньовікового нарратива, переважно антизахідний характер їх цивілізаційних моделей. Опровергається бытующее представление о медієвістике, как о «чистой» науке, установлено значительное влияние на неї общественно-политических и идеологических факторов. Диссертація построена на історико-сравнительном аналізі, при котрому дореволюційна медієвістика України рассматривается как составная и весьма важная часть общероссийской и европейской історическої мислі. Главным исследовательским активом медієвістики України на раннем этапе её развития – 35 магістерських і докторських дисертацій, цілком или частично посвящённых історії середніх віків.

Ключевые слова: средние века, цивилизации, история, медиевистика, медиевист, феодализм, хроники, высшие учебные заведения, Западная Европа, Византия, зарубежный Славянский мир, Украина.

Liman S. I. Medieval civilizations of Western, Central and South Eastern Europe: an essay of their studies in Ukrainian lands of Russian Empire (1804 – first half of 1880s). – Manuscript.

Dissertation for scientific degree of Doctor of History, Specialty 07.00.02 – World history – V. N. Karazin Kharkiv National University. – Kharkiv, 2009.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the early stage of medievistics development in Ukraine. It presents the author's concept of birth and formation of medievistics, whose problems were studied at the age of flourishing of historical thought with due consideration of topicality of civilization problems. On the basis of study of a vast diversity of medieval sources, sources on history of medievistics, scientific literature, the dissertation treats periodization, centers of medievistics in Ukraine, process of personnel training, theoretical and concrete historical approaches of scientists to key problems of history of West European, Slavic, Byzantine middle ages, which requires their special historical comprehension. The conclusions of Ukrainian medievists are shown to correlate with the contents of medieval narrative, mostly to anti-Western character of their civilization models. A widespread conception of medievistics as a "pure" science is refuted, it is shown to suffer a substantial influence of social-political and ideological factors. The dissertation is based on a comparative historical analysis, the Ukrainian pre-revolution medievistics being treated as an integral part of general Russian and European historical thought. The largest achievement of Ukrainian medievistics at the early stage of its development consists of 35 master's and doctor's dissertations, devoted fully or in part to the history of Middle Ages.

Key words: Middle Ages, civilizations, history, medievistics, medievist, feudalism, chronicles, universities, Western Europe, Byzantium, foreign Slavic world, Ukraine.

Підписано до друку 6.01.2010 р. Формат 60×90^{1/16}.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Умовн. друк. арк. 1,9. Тираж 100 примірників.

Замовлення № 917.

Надруковано у друкарні СПД ФО Тарасенко В.П.

Свідоцтво №24800170000043751 від 21.01.2002 р.

61124, м. Харків, вул. Зернова, 6/267.

Тел./факс: (0572) 52-82-11